

F E L S E F E — B İ L İ M
ÇIKIŞI, GELİŞMESİ, ANLAMCA SINIRLARI
Felsefe, Hayatın Kılavuzudur.

Doç. Dr. Teoman DURALI *

— I —

Genel Olarak FELSEFE'nin BELİRLENİŞİ'ndeki Zorluklar

Sokakta birini çevirip «afedersiniz, mesleğiniz nedir?» diye sorsak, o kişi de «berberim» yahut «tornacıyım» yahut da «ağır taşıt sürücüsüyüm» şeklinde bir karşılık verse, cevabından ne kastedtiğini derhâl kolayca anlayabiliriz. Çünkü verdiği cevapla o kişi belli bir nesne alanına şüpheye yer bırakmayacak derecede işaret etmektedir. Nitekim «berber» dediğimiz zanaatkârın işi öncelikle saçlardır. Burada şu hâlde üstünde durulan nesne bellidir, somuttur, ortadadır. Bu bakımdan Türkçeyi iyi anlayan biri, karşısındakinden «berberim» sözünü işittiğinde, «berberlik ne demekmiş acaba?» diye sormaz. Ama sorumuza karşılık veren, «hekimim» derse, durum değişir. Hekimin uğraştığı alanın sınırlarını ana çizgileriyle kestirebilmekle birlikte, ne yapıp ettiğini dar anlamda bilemeyiz. Hekimlik, her ne kadar bir meslekse de, zanaatkârlık değildir artık. Yer yer 'zanaatkârlık' olmakla birlikte, yer yer de 'bilim' niteliğini göstermektedir. Hekimlik sahasının böylesine geniş olmasına bakarak, «hekimim» diyen kişiye «ne hekimisiniz?» şeklindeki yeni bir soruyla yöneliriz. «Ne hekimisiniz?» demekle ne kastederiz peki? Şunu kastederiz : «Uzmanlığınız nedir?», başka bir deyişle, «konunuz nedir», «hangi konuyla uğraşıyorsunuz?» demek isteriz. Zira terim olarak «hekimlik» bize belirgin, sınırlanmış bir konuyu yahut konu alanını göstermez. Gerçi konu, 'insan' olmalı. Ama 'insan', son derece muğlak bir sözdür. Nasıl tarif edeceğiz? Etsek bile, bu tarifi kapsama alacağımız fertler birbirlerine ne kadar benzerler? Hekim, böyle tek tek fertlerle mi yoksa onların her birinin belirli bir organıyla mı uğraşır? Elbette çağdaş tıpta hekim dediğimiz uzman kişi, belirli bir organ yahut organlar topluluğu, belli bir süreç yahut süreçler bütünü üstünde dikkatini odaklaştırır. Ama ilk ağızda «hekimim» diyen kimse, doğrudan doğruya asıl teknik anlamdaki tıptan değil de, tıbbın yardımcı alanlarından birinde, sözgelişi genel

(*) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

fizyolojide, çalışıyorsa, işler yine zorlaşacak demektir. Çünkü genel fizyoloji, nefritoloji, nevroloji, kardioloji, hücre fizyolojisi gibi, tek tek alanlarla sınırlanmış uzmanca fizyolojilerin tersine, belirlenmiş bir konuya ilişkin değildir.

Genel fizyolog, «canlıdaki organların yahut organcıkların görevlerini araştırır. Daha yerinde bir söyleyişle : Hem canlının kendisinde hem de canlı ile ortam arasında beliren süreçlerin» (1) genel yasalılıklarını inceler. Görüldüğü gibi, burada konu belirginliğini, sınırlanmışlığını büyük ölçüde kaybetmektedir. İlk örneğimiz olan 'berberlik'in gözümüzdeki canlanışı ile biraz önce sözünü etmiş 'bulduğumuz genel fizyolojinin zihnimizde tam bir açıklığa kavuşamayışı, bayağı çarpıcı bir zıtlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da bize zanaattan yahut sanattan bilime, bilimin kendi içerisinde de deney düzleminden teori seviyesine geçildikçe konuların kendilerine has belirli sınırlarını ne kadar kaybedip genişlettiklerini gözümüzün önüne sermektedir.

Sorumuza muhatap olan, «ben, genel fizyologum» demeyip de «biyologum» derse, artık bundan ne anlayacağız? Genel fizyolog, «canlıdaki organların yahut organcıkların görevlerini araştırır» dedik. Ya, biyolog? Onun alanına fizyologun da, morfologun da, sistematikçinin de, taksonomun da, genetikçinin de, embriyologun da, çevrebilimcinin de, evrimbilimcinin de, davranışbilimcinin de gördüğü işler girer. Kısacası dallı budaklı bir sürü araştırma konusu ile alanı biyologun önünde olanca çetrefillüğüyle uzanır gider. Hâlbuki 'berberimizin bir tek konusu vardı : Hâliyle burada bile uzmanlığı arttırabilecek bir ayırım söz konusu olabilir : Berberimiz, ya erkek ya da kadın saçına biçim vermekte mahirdir. Ancak, saçın kesilmesi ile buna biçim verilmesinin ötesinde onu meslekten ilgilendirecek başka bir konu yoktur. Hâlbuki biyologumuzun meslek sahasının sınırlarını tayin etmek bayağı zordur. Demin saydığımız tek tek dallı budaklı biyoloji kollarının yanında, fizik-kimya bilimleri ile psikolojinin de birtakım kesimlerinde onu ilgilendirebilecek veriler vardır. Ama bütün bunların üstüne, incelediği nesneye hangi yoldan hangi yöntemle yaklaşması gerektiğini kendikendisine sorarsa, biyologumuz, bağlı bulunduğu bilimin metodolojisiyle ilintili araştırmaya girişmiş olur. Biyolojide geçerli ve kapsamlı varsayımların, teorilerin ve nihâyet yasaların nasıl kurulması gerektiği hususundaki soruşturmaları onu biyolojinin epistemolojisine götürür. Ama özellikle bağlı bulunduğu, araştırmalarını yürüttüğü bilimin temel kavramı olan 'canlı'nın ne olduğunu, «hangi olaylara, hangi süreçlere, hangi nitel ve nicel durumlara bakarak 'şu canlıdır, bu canlı değildir' demek hakkını kendimizde bulabiliriz»? çeşidinden sorularla, kendisini canlılar metafiziğinde bulur. 'Yaptığımız araştırmaların sonuçları insanları gerek fert gerekse toplum olarak

naşıl, hangi yönlerden etkileyebilir? Bu sonuçlar, insanların yararına mıdır? Yoksa bilim midir? diye sorduğunda, bilim faaliyetleri hakkında bir ahlâk muhasebesine girişmiş olur. Bütün bu hususlar, daha açık bir anlatışla, metodolojik, epistemolojik, metafizik ve etik (ahlâkî) mülâhazalar ile mütalâalar, felsefesinin geniş sahasına aittir. Artık manzara iyice bulanıklaşmış bulunuyor. Geniş bir görüş kazanılmasına karşılık, manzarada ayrıntılar görülemez olmuştur. Burada vakıaları işleyen belirli bir bilimin değişik araştırma alanları arasında sıkı mantık bağlantılarının kurulmasıyla tek tek kapalı uzmanlık ortamlarının aşılması ve o bilimin üstünde sağlam, düzgün, ama genel bir görüşün elde edilmesi söz konusudur. Bu görüş bir teori değildir; bir felsefe-bilim sistemidir. Az önceki örneğimizde söz konusu olan biyoloji felsefesi idi. Biyoloji felsefesi, bir felsefe-bilim sistemidir. Burada felsefe ile bilim iç içedir. Öteden beri teâmül de böyleydi.

Dünya henüz birlikli bütünlüklü bir görünüm sunarken düşünen ve araştıran kişiler, hangi alana ilişkin olursa olsun, bilgi edinme faaliyetlerini felsefenin geniş çerçevesi içerisinde yürütmüşlerdir. Tek tek bilimlerin, felsefenin değişik varlık alanlarına yönelmiş kollarıydı, disiplinleriydi. Oysa yüzyılımızda dağılıp parçalanan bir dünyatasavvuruna paralel olarak bilgi kurup geliştirme çabaları da suni uzmanlık alanları hâlinde bölünüp saçılmıştır. Felsefe çatısı altında derlenip toparlanmış durumdaki bilimler, 'bağımsızlık'larını peyderpey ilân edip kendilerine uygun düştüklerine inandıkları bir kimlik geliştirme sevdâsına kapıldılar. Ayakları altından bilimlerin meydana getirmiş olduğu taban kayıp gittikçe felsefe, yer yer sâdece bir bilimin, yer yer de bütün varolan bilimlerin üstünde geniş bir görüş sağlayan en son müracaat mercii olmak imkânını kaybetmiştir. Kendisini pozitif unsurlarla beslemiş olan kaynaklar ile desteklerden yoksun kalan felsefe, ya Johann Gottlieb Fichte'de, Friedrich Schelling ile Georg Wilhelm Friedrich Hegel'de gördüğümüz gibi, olaylar dünyasından büyük ölçüde kopuk spekulativ metafizik sistemler hâline gelmiş; ya Herbert Marcuse ile Jean-Paul Sartre'da karşılaştığımız üzere, ne idüğü belirsiz edebiyatvari denemecilikte kısmetini aramış; ya da kitleleri afyonlayıp felâketten felâkete sürüklemiş ideolojiler bağına sapanmıştır.

Felsefe, bilim yanını yitirmenin yanı sıra, kendisini tarihte hemen her filozof neslince özenle korunmağa çalışılmış, insanlığın zihin faaliyetlerinde en seçkin makama oturtulmuş bulunan ahlâkî değerlerinden ve denliliğinden de böylece yoksun kalmıştır. Medeniyetin en üst seviyelere ulaştığı her devirde ve her yerde baş tâcı kılınan felsefe, itibarını en çok kaybettiği çağ, XX. yüzyıl olmuştur.

FELSEFE - BİLİM ÇIKIŞI ve GELİŞMESİ

XX. yüzyılın başlarına değin felsefe-bilim tarihinde elbette değişik birçok akım, çığır ve okul yer almış; filosof-bilginler arasında, az yahut çok, görüş ayrılıkları başgöstermiştir. Değişiklikler, gelip geçen çağlara, ayrıca filosof-bilginden filosof-bilgine göre ortaya çıkmışlardır. Sözgeleşi, Anaksimandros, Herakleitos, Demokritos, Empedokles ile Anaksagoras gibi Sokratesöncesi düşünürler, varolanı oluş aracılığıyla açıklamağa çalışmış olmalarına karşılık, bu, Ortaçağda Tanrı adı altında tanınan ulu Varlık yönünden anlaşılmağa çaba harcanmıştır. Aslında Ortaçağdaki bu durum, büsbütün yeni sayılmaz. Çünkü Stoacıların, Parmenides'ten, Eflâtun ile Aristoteles'ten devralıp inceden inceye işlemiş oldukları, sonradan da Ortaçağ düşünürlerine devretmiş buldukları görüşler, Temel İlke yahut düpedüz Tanrı düşüncesini içeriyordu. Bu ulu Varlık, başka bir ifadeyle, Tanrı düşüncesi, Eflâtun'da ideaların İdeası («en yüce İyi»), Aristoteles'te en yüce olan İlk Kıvılcık, Stoacılarda bütün oluşlara yol açıp varolanlar evrenindeki düzeni sağlayan Doğa, Plotinos'ta da varolanların tümünün kendisinden türedikleri ulu Bir biçimlerinde anlatılma kavuşarak Kutsal kitaplarda vahiy yoluyla dile gelen Tanrının, düşünceyle 'algılanma'sına imkân hazırlamışlardır. Ancak, vahiy dinleriyle ülfeti bulunan felsefelerde Tanrı, artık yalnızca İlk Kıvılcık, Hareket ettirici Neden, en güçlü, ulu Varlık olmakla kalmayıp süreklince yaratan, durmadan düzenleyen 'Varlık' olma niteliğini de kazanmıştır. Bundan dolayı, varlık yahut varolan kabulü, yerini 'yaratıĝ'a bırakmıştır.

Birtakım aslı kavramların anlam değiştirmesi yahut ihtiyaç duyulan birtakım yeni kavramların meydana getirilmesi felsefe-bilimin temelinde önemli çatlakların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yine de felsefe-bilim, esastaki birliğini bütünlüğünü büyük ölçüde yüzyılımıza değin koruyagelmiştir.

Günümüzde korkunç bir hızla yol alan gelişmeler, her şeyden önce yerleşik kavramları da köklerinden söküp atmışlardır. Köksüz kalıp da sağa sola savrulanların başında, başka birçok görevi yanında 'kavram araştırması' yapmakla da yükümlü bulunan FELSEFE gelmektedir. Birkaç olağanüstü 'sıçrama'yı yaşamış olmakla birlikte, Eskiçağ Ege, (4) Ortaçağ Müslüman ile Hıristıyan irfan âlemlerini kucaklamış bulunan Batı Felsefe Geleneği, tutarlılığından, sürekliliğinden hemen hiçbir şey yitirmeksizin yüzyılımızın başlarına değin inişli çıkışlı bir ömür süregelmiştir. Söz konusu gelenek içerisinde nirengi noktası sayılabilecek bütün düşünürler, FELSEFE dediklerinde belli bir şey kasetmişlerdir. Bütün

bu 'kasetmeler'in ise, birbirleriyle çelişir yanları yoktur. Zamanla FELSEFE'nin tarifine elbette yeni birtakım unsurlar eklenmiştir. Ama bunların hiçbiri, XIX. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte patlak veren değişik okulların, akımların çığırların sergilediği tarif denemeleri gibi, birbiriyle taban tabana zıtlaşmamıştır. Tarihi boyunca «Batı felsefesi, en azından görebildiğimiz kadar, manâ birliğini (unité d'intention) göz önüne sermektedir.»⁽⁵⁾ Bu felsefe geleneğinin en önemli özelliği, tek bir ilkeye, ölçüye dayanmaması, dolayısıyla, çok yönlü, çok yanlı olması, sonuçta da öteki bellibaşlı -Çin, Hint, Eski İran- felsefi düşünce geleneklerinden farklı şekilde deneye dayalı (empirik) araştırma tutumlarına kendi bünyesi içerisinde yön ve çekidüzen vermesidir.

«Felsefi düşüncenin, çoğunlukla şaşmak ve ilgi duymaktan kaynaklandığı söylenir. Felsefenin, şaşmak duygusundan çıktığı kanısına, genellikle Eflâtun'a atfedilir. Ne var ki, açıkca görüldüğü kadar, Çin ile Hint felsefeleri şaşmak duygusundan ziyade, başka kaynaklardan doğmuşlardır. Kimi yaşama felsefelerinin, şaşma duygusundan kaynaklandıkları görüşü, gerçekten de pek su götürür. Yaşamayla ilgili meseleler, zaman zaman şaşmağa bile imkân bırakmayacak kadar ciddidirler de ondan...»⁽⁶⁾

«Çin felsefesi, toplum ile devlet çıkarlarının gözetilmesi açısından ağırlık noktasını nefse hâkim olmak ilkesine tanımıştır. Hint felsefesinin de aslında dayandığı temel ilke, nefse hâkimiyet olmuştur. Ancak, her iki felsefi düşünce geleneğinin nefse hâkim olmak ilkesine bakış açıları aynı olmamıştır. Çin felsefesinden farklı olarak Hintte manevî yücelme uğruna sonuna dek tutarlıca sürdürülen çabayla nefse hâkim olmak, ilke kılınmıştır.»⁽⁷⁾ Buna karşılık, Batı FELSEFE-BİLİM geleneğinin beşiği diye kabul edilen Eskiçağ Ege düşünce âleminde ilk bakışta birbiriyle çelişir gözükken birkaç temel görüş dikkati çekiverir : Batı Anadolu'dan Miletli Tales, Anaksimandros, Anaksimenes, varolanları asıl kaynağını; İstanköylü Hippokrates, canlı varlık olarak insanı; Bodrumlu Heredotos da tarihli varlık olarak insanı; Efesli Herakleitos, oluşma ile bozulmayı; Güney İtalyadan Eleali Parmenides salt varlık olarak varlığı; Sicilyadan Akraşlı Empedokles varlığı da oluşmayı da kuşatan bütüncü canlı bir evreni; Atinalı Sokrates ise değerler varlığı olarak insanı hep akıl temelinden kalkarak ele almışlardır. Bir başka Atinalı, Eflâtun da, insanın gerek kendine, gerek topluma gerekse evrene yönelişinde, anlama kabiliyetini, kavrayışını olabilir kılacak kalıcı, sarsılmaz bir ölçüye ihtiyacı olduğunu vurgulayarak, Eskiçağ Ege felsefesinin gündemine doğayla ilgili araştırmaların, ferde eğilmenin, toplum ile devlet işlerine ilişkin incelemelerin yanında Tanrı ile inanç konularına da esaslî surette ağırlık vermiştir. Dış

dünyayı kavramanın ise, hiç de doğadışı yahut doğaötesi görüşlere sapsaksızın, ilk elde insanın kendisini kuşatan toplum çevresini anlamaktan geçtiği kanısına varmış olan Trakyadan Abderalı Protagoras, felsefeyi akıldışı ve pozitif olmayan unsurlardan arındırmak dileğini beslemiştir. Bu da onu ister istemez ölçüleri ile değerlerin gelip geçici oldukları, çağa, ortama, duruma, konum ile kişiye göre de değişebilecekleri sonucuna sevketmiştir. Bütün bu çeşit çeşit meseleleri, alanları, kaygıları, titiz bir aklılıkla, ölçülü bir nesnellikle irdeleyerek kendisine konu edinen Makedonyadan Stagiralı Aristoteles'e gelince; o, tanıdığımız, bundan da öte, içerisinde yaşadığımız Batı FELSEFE-BİLİM geleneğinin ilk sistemcisi dir.

XX. yüzyılın başlarına değin Batı geleneğindeki yukarıda değindiğimiz felsefe-bilim damarlarından biri yahut birkaçı kendi çağına damgasını basmıştır. İlk bakışta, her ne kadar bu damarlar arasında uzlaşmaz bir zıtlık göze çarpıyorsa da, bunların tabanına inildiğinde tümünün bellibaşlı birtakım özellikleri paylaştıkları, inkâr götürmez bir şekilde karşımıza çıkıyor. Önemli olan, her felsefe-bilim damarının, her felsefe-bilim tutumunun en önde gelen, en üstün sözcüsünü yerinde teşhis edebilmektedir. Eskiçağı, Demokritos'un, bugün kullandığımız bir terimle söylersek, 'maddeciliğ'e, Protagoras'ın da 'göreciliğ'e kayan tutumlarından ibâret sayar; Eflâton'un akılla temellendirilmiş 'maneviyatçılığ'ı ile Aristoteles'in mantığı kendisine esas kılmış, sağduyu sınırlarınıysa hiçbir veçhile zorlamamağa çaba harcamış 'gerekirciliğ'ini göz ardı ederek değerlendirecek, yanlış yollara sapmamız işden bile değildir. Aynı şeyler, Ortaçağ felsefe-bilimi için de söylenebilir : Bu uzun dönemin en parlak düşünürlerini, yâni Farabî'yi, İbn Sina'yı, Bîrûnî'yi, İbn Rüşd'ü, Büyük Albertus'u, Ockhamlı William'ı dogmalara batmış birer **speklativ metafizikçi** olarak kabul edebilirmiyiz? Meseleleri ele alıştaki felsefe tutumu bakımından, çağın kendisine has şartların ve her birinin kişilik yapısının yol açtığı farklılıklar dışında Parmenides ile Eflâton, Aristoteles ile İbn Sina, René Descartes ile İmmanuel Kant arasında özden bir ayrılık aykırılık görülemez. Gerçi Batı geleneğinde genellikle zamanca sonraki düşünürler, ele aldıkları meseleleri kendilerinden önce deşmiş olanları eleştirerek işe koyulmuşlardır Ama bu, bir inkârdan, bir kopmadan çok daha fazla, sürekliliğe, yöntemler ile meselelerin miras bırakılmış olduğuna işâret eder.

FELSEFE - BİLİMİN ANLAMCA SINIRLARI

-SPEKULATİV METAFİZİK'ten Farklı bir Düşünme ve Araştırma
Tutumu olarak
FELSEFE - BİLİM-

Genel olarak Batı düşünce geleneğinde birtakım dönemlerde kimi düşünürlerin, gerçeklik tabanıyla bağlarını iyiden iyiye gevşetip spekülasyona kaymış bulduklarına tanık oluyoruz. Ne var ki kimi çağlarda spekulatif tutum ağır basmış bulunduğundan, felsefeyi spekülasyonla özdeşleştirmek elbette saçmadır. Spekulatif metafizikle uğraşmak, özel bir felsefe yapma tavrı, uslubu, usulüdür. Spekulatif metafizik dışında kalan felsefe yapma tutumlarında genellikle 'olaylar dünyası'na dayalı savlara, öne sürmelere, önermelere yönelinir. Bu tür bir felsefi tavırda bir söz yahut işaret dağarcığı ile söz yahut işaret dizisinden yararlanılarak dile getirilmiş görünüm, dile getirilişleri bakımından araştırılıp incelenirler. Görünüm, en geniş anlamıyla evrenin görünümüdür. Spekulatif metafizikçi olmayan felsefecinin amacı, evrenle ilgili dile getirme tarzlarını, bu arada da evrene ilişkin çeşitli bilgileri edinmektir. Şu var ki, evrenle ilgili her dile getirme işi, az yahut çok 'meta-fizik' bir uğraşı olduğunu unutmazsak, 'doğa'nın 'öte' sine işaret eden bu kavram, felsefenin yanında her çeşit din, bilim, sanat ifadelerini de kucakladığı apaçık ortadadır. (9) Bu anlamdaki 'meta-fizik', doğrudan doğruya «tü-müyle evreni bilme denemesi» (10) olan spekulatif metafizik'ten ayrılır. Birincisinde evrenin **bilinebilir** belirli yöreleri hakkında dile getirilmiş gerçeklikler üstüne analizci-sentezci-kuşatıcı bir çalışma denemesi söz konusudur. İkincisindeyse, **bilinebilir** mi, **bilinemez** mi, buna bakılmaksızın, evreni kuşattığı varsayılan **hakikatlar**, toptancı ifadelerle ortaya koyulurlar. Birincisi, bir varsayılı (farazî, hipotetik) soruşturma, evrene parça parça, bölük bölük çekingen tavrılı soru yöneltme girişimidir. (11) Burada alınacak cevaplardan ziyade, sorunların niteliği ile yapısı önemlidir. Böyle bir soruşturmada cevap, daha soru'nun kendisinde sınırlanmalı. Çünkü sorunun kendisi cevabın yerini tutarsa, artık yenilikten, buluştan söz açılmaz. Gerçi her felsefe-bilim sorusunun temelinde kaçınılmazcasına bir varsayım yatar, yatmalıdır da. (12) Bu varsayım, cevabın anlamlandırılmasına yarayan bir anahtar görevini görür. Ama kilide uymuyorsa, anahtar değiştirilir. İşte, spekulatif metafizik olmayan felsefe yapmanın, araştırma, soruşturma denemesi olması, işe girilirken eldeki varsayımın, nihaf olmamasındandır. Soruya alınan yahut verilen cevap, varsayımın çelişiyorsa, duruma göre, ya varsayım onarılır ya da iptâl edilerek yenisi oluşturulur. Bu bakımdan belli bir felsefe-bilim sorusuna tam, tüketici

bir karşılık bulmak ihtimali son derece düşüktür; öyleki imkânsızdır demek daha yerinde olur. Ancak, soru'nun işaret ettiği gerçekliğe yakın düşen her cevap, evren gerçekliği karşısında nice bölük pörçük, eksik gedik kalırsa kalsın, evreni bir bütün olarak tasavvur etmemizi sağlayabilecek ufak bir adımdır. Evrenin tümü hakkında bilgiye değil de, sâdece bir tasavvura ve inanca sahip bulunabileceğimizi; bu tasavvur ile inanç bütününe de evrenin şu yahut bu kesimine ilişkin bilgilerle dayayıp döşeyebileceğimizi kabul ettiğimizde, yaptığımız, spekulatif metafizik olmayan felsefedir. Ancak, evrenin şu yahut bu kesimine ilişkin derlediğimiz bilgilerin büyük çoğunluğu, evren hakkında kurduğumuz tasavvur ile inanç 'bütünü içerisinde eğerti durabilir. Bu durumda ya evren hakkındaki tasavvur ile inanç çerçevemizi gerçekliklere uyacak hâle getirmek üzere, yeniden gözden ve elden geçiririz; ya da gerçeklikleri inkâr ederek çerçevemizde diretiriz. Daha çok birinci yolu izlemiş olan Batı düşünce geleneği, 'positiv' dediğimiz, **dogmacı-olmayan, vakaları** da dikkate alan **akıl eleştirisine açık felsefe-bilim** tutumunu doğurmuştur. Ancak bu yönünden dolayı, Batı düşünce geleneğinin başta gelen özelliğinin, maddencilik ile salt şüphecilik olduğunu hiçbir surette öne süremeyiz. Söz konusu geleneği tümüyle göz önüne aldığımızda, onda maddiyat kadar maneviyata da, yerine göre, şüphe ile zorunluluğa da ağırlık tanınmış olduğunu görürüz. Bunun böyle 'tesviye' edilmiş olmasıysa, Batı düşünce geleneğine içkin 'a priori' bir 'eşitleme' endişesinden ileri gelmiş değildir elbette. En geniş anlamıyla evrene ilişkin gerçeklikler, Batı düşüncesinin, özellikle de felsefe-bilim geleneğinin önde gelen temsilcilerine, maddiyatın da maneviyatın da, yerine göre, tek başına yahut birarada bulunabileceğini gereğine göre ise şüphe edilebileceğini yahut zorunluluğa bel bağlanabileceğini, kabul ettirmişlerdir.

Şu hâlde Batılı gelenek uyarınca, kök anlamı bakımından **FELSEFE - BİLİM** olarak anlaşılması gereken **FELSEFE**, bir **dünyagörüşü, yaşamaya bakma tarzı**, herhangi bir temel meseleyi şu yahut bu bakış açısında 'donduran' bir **öğreti** değildir. **FELSEFE**, kendisinden temel meselelerin doğduğu, ama onları hep ilk ve asli kökte birleştiren '**ilk bilim'dir** (¹³), 'bilim-doğuran-bilim'dir. İşte bu bildirdiğimiz, aslında iki bin yılı aşkın bir geleneğin 'hülâsa'sıdır :

«...Filosofu, her şeyden önce, her konunun kendisine has bilimin değii de, imkânlar ölçüsünde tüm bilginin mâliki olarak görüyoruz. Filoosof ayrıca, insan bilgisi için büyük güçlük doğuran, zahmetli işlerin adamıdır. Nitekim bilgi edinmek, her birimizin harcıdır. Bu çeşit bilgiyi duyular aracılığıyla elde etmek kolay olduğundan, onun felsefi yanı yoktur. Bütün bunlara ek olarak, nedenler hakkında daha kesin bilgilerle donanmış olup bunları öğretmekte daha ustalık gösteren, daha fazla filo-

softur. Bilimler arasında da, kendisine bilgi derlemeği biricik gaye edinen, başka emellerin peşinden koşana, nihayet üstün durumdaki altta bulunana oranla daha felsefidir. Filozofu yasalar bağlamamalı; filozof, yasa-sını kendisi koymalıdır. Onun, tutup baş eğmesi yakışık almaz. Daha az filozof olan, ona itaat etmelidir.

Felsefe ile filozoflara dair yargularımız şu hâlde bunlardır. Buradan da, her şeyin bilgisine, tümel'in bilimiyle donanmış olanın, mâlik bulunduğuna çıkar. Zira o, tümel'lik çatısı altında toplanmış hâlde duran 'cüzi' leri, belli bir tarzda (14) bilir. Ancak en tümel, en 'külli' hakikatların bilgisine erişmek insanlar için olağanüstü zordur. Zira onlar, duyuların en ulaşamayacağı uzaklıktadırlar.

En kesin bilimler, en keskin, en sağın ilkelerin (ta prôta) bilimleridir. Daha basit (ekz elattonôn) ilkelerden hareket eden bilimler, daha karmaşık (eks prosthezeôs) olanlardan kalkanlara oranla daha kesindirler. Nitekim aritmetik, geometriden daha kesindir. Nihâyet, nedenlerin (15) irdelenmesinde derinleştiği oranda bir bilimin öğretilmesi önem kazanır. Zira ilk nedenler bize, her varlığın nedeni hakkında bilgi sunar. Bilgiyi kovuşturmak; bilmek için bilmek : İşte bilinebilir en üstün gerçekliği kovuşturan bilimin hâkim özelliği budur.. Bilinebilirliği eksiksizce öğrenmek ise, ilkeler ile nedenleri bilmekten geçer. Çünkü öteki bütün şeyleri ancak ilkeler ile nedenler aracılığıyla tanıyabiliriz; yoksa, öbür bütün şeyler yoluyla ilkeler ile nedenlerin bilgisine varamayız. Alttaki bütün bilimlerin üstünde yer alan, en yüce bilimdir. Her şeyin hangi amaç uğruna yapıldığını bilip bildiren işte bu yüce bilimdir. Söz konusu amaç da her varlığın iyiliğidir. Bütün doğayı kuşatan ise, başlıbaşına 'iyi'dir (tô ariston).

Bütün bu söylediklerimizden şu çıkarılmalıdır : Felsefe, temel ilkelerin ve nedenleri teorik bilimi olmasından ötürü, 'gayeye-yönelmişliği' (tô ou hênaka) de dikkate almak zorundadır. Çünkü gaye de, nedenlerden biridir. Uygulamaya dönük bir bilim (epistêmê poiêtikê) olmadığını da bize en eski filozoflar bile bildirmektedir... -A,2 982a (8. 10, 15, 20, 25, 30); 982b (5, 10). (16)

İbn Sina da, «felsefenin amacı, insan için, olabildiğince, varlıkların özünü incelemektir» (Msl, f, 2a, 1/24-25) diyor. «Felsefenin asıl çabası, bütün varlıkların dayandığı temel gerçekliği kavramaktır» (Log., f, 2, r, 1, 1/5-7). (17)

İbn Sina, «Şifa» adlı eserinde sözlerini şöyle sürdürüyor : «... Felsefe bilimleri..., teorik (18) ile uygulamalı (19) olmak üzere, başlıca iki kola ayrılırlar.. Teorik bilimler, zihnin, teorik, daha açık bir deyişle, etkin (20) düşünme kabiliyetini bilemek amacını güderler...

Teorik felsefenin kendisine gelince; o da, yine üçe ayrılır : Doğa bilimi ⁽²¹⁾, matematik ⁽²²⁾ ile metafizik...

Metafizik..., hem varolanın durumlarını hem de onun parçaları ile türleri durumundaki şeyleri inceler. Böylelikle bilgimize konu olan nesnelere tesbit edebiliyor, buradan da doğa biliminin konusunu belirleyebiliyoruz. Ayrıca, doğa biliminkisi gibi, metafizik, matematik ile öteki bilimlerin de konularını belirler.

.. Metafizik, ayrıca ilk felsefedir. ⁽²³⁾ Çünkü o, varolanın temel şeyleriyle, bakışa bir deyimle, ilk nedeniyle, ⁽²⁴⁾ en küllî, en tümel yaniyla ilgili bilimdir. O üstelik evren düzeninin temeli, ana nedeni olan en tam, mükemmel Varlık, başka bir deyimle, Tanrı hakkında da bilgi sağlar. Bu sebeple metafizik, aynı zamanda İlahiyat ⁽²⁵⁾ olarak da tarif edilir...» ⁽²⁶⁾

İbn Sina'dan yaklaşık altı yüz yıl sonra yaşamış olan René Descartes ise, felsefeyi şöyle belirlemiştir :

«...Gerçek felsefenin en önemli yanı, Tanrının başlıca sıfatlarına ilişkin açıklamaları; ruhun maddî olmamasıyla, ve bizdeki hem açık hem de basit kavramlarla (notions) ilgili bilgilerin dayandığı ilkeleri barındıran metafiziktir. Felsefenin ikinci alanı, fiziktir. Burada da maddî varlıkların gerçek ilkeleri (vrais principes) bulduktan sonra, tüm evrenin genelde nasıl, nelerden meydana geldiği; özelde de yeryüzü ile onda en çok bulunan mîknatıs ve öteki madenler, hava, su, ateş gibi, bütün cisimlerin yapılışı, doğası soruşturulup incelenir. Bunun ardından ise, özellikle bitkilerin, hayvanların, elbette bütün bunların üstünde de insan doğasının araştırıldığı alan gelir. Böylece felsefeden gerektiğince yeni yeni bilimler doğar. Görüldüğü gibi, felsefenin tümünü bir ağaca benzetebiliriz. Bu ağacın kökleri metafiziktir, gövdesi fizik, gövdeden biten dallar ise, başlıca üç bilime, âni tıbbı, mekanik ile ahlâka indirgenebilecek öteki bütün bilimlerdir. Mükemmel ahlâk hem bilgeliğin en üst aşamasıdır hem de öbür bilimlere ait tüm bilgileri öngören âmildir.» ⁽²⁷⁾

Bilimleri bellibaşlı üç kümeye ayırmış olan Gottfried Wilhelm Leibniz, bu öbeklendirmenin başına doğa felsefesini -fiziği- koymuştur. «**Fizik** yahut **doğa felsefesi**, yalnızca cisimler ile bunların şekilleri ve sayıları gibi etkilenme tarzlarını değil, ama aynı zamanda ruhları, Tanrıyı, öyleki melekleri de araştırılacak konular arasında görür. Doğa felsefesinin ardından, **uygulamaya-dönük felsefe** (philosophie pratique) yahut öbür adıyla, **ahlâk** gelir. Bu felsefe de bize iyi ve yararlı şeylerin nasıl elde edilebileceklerini öğretir. Ayrıca hakikat bilgisini sunmakla kalmayıp bunun nasıl uygulamaya aktarılacağını de gösterir. Üçüncü olarak ise, işaretler bilgisi demek olan **mantığı** (logique) -nitekim **nutk** (logos), söz anlamındadır- saymak gerekir. Gerek düşünce alışverişinde buluna-

bilmek gerekse kullanmak üzere kayda geçirebilmek amacıyla fikirlerimizi (nos idées) temsil eden işaretlere (signes) ihtiyaç vardır... İşte, fizik, ahlâk ile mantık öbekleri, zihin âleminin birbirinden tamamıyla ayrılmış bellibaşlı üç yöresi durumundadır.» (28)

İmmanuel Kant'ta «felsefe, zihnin kendisinde düzgün bir bağdaşmışlığa (systematischer Zusammenhang) sahip bulunan, öteki bilimlerin de birlik ile bütünlüklerini düzenleyen (systematische Einheit) biricik bilimdir. Dünyatasavvuru (Weltbegriff) açısından felsefe, aklımızı kullanmağa dair en temel kuralın (Maxime) bilimidir. Yine o, bütün öteki gayeleri çatısı altında toparlayıp birliğe kavuşturmak zorunda olan insan aklının son hedefinin gelip dayandığı her şeyle ilgili akli kullanılmasının ve her çeşit bilgi arasındaki bağıntının bilimidir. Felsefe, dört temel soruyla uğraşır :

- 1) Ne bilebilirim (was kann ich wissen)?
- 2) Ne yapmalıyım (was soll ich tun)?
- 3) Ne umud edeyim (was darf ich hoffen)?
- 4) İnsan nedir (was ist der Mensch)?

— bu dört soru bize dört araştırma alanını sunar :

Metafizik, ahlâk, din, antropoloji. Filozof öyleyse,

- 1) insan bilgisinin kaynaklarını,
- 2) her türlü bilginin olabilir ve yararlı kullanılmasını, ve nihâyet
- 3) aklın sınırlarını ortaya koymaktır...» (29)

«Sürekli alıştırmalar ve yalnızca kendisi için girilen çalışmalar yoluyla felsefe yapmak öğrenilebilir. Felsefe, henüz verilmiş, önümüze sürülmüş bir konu olmadığından, onu öğrenmenin de irakânı yoktur. Felsefe sistemleri, aklın kullanılışının tarihidir... Felsefe aynı zamanda, bilim çemberini kapatmak suretiyle bilim dünyasında düzen ve bağdaşmışlık sağlar...» (30)

Bir de yüzyılımızın kayda değer filozoflarından José Ortega y Gasset'in, 'felsefe'yi bize nasıl tanıttığına bakalım :

«Her felsefenin, kendilerini dialektik diziler hâlinde gösteren yapıtaşları ile aşamaları vardır. Bütün bir eski sistem, bir kalıntı olarak az yahut çok belirgin biçimde, en yenisinde görünümüne kavuşur. Gerçekten de, sonraki bir felsefeyi kendisinden öncekilerle karşılaştırdığımızda bu durum gün gibi ortaya çıkarır. Buna karşılık da, artık bizlere alacakaranlıkta kalan en eski felsefelerden birine baktığımızda, onda ileride boy atacak düşüncelerden birçoğunun, henüz ete kemiğe bürünmüş olmasa bile, eğildiğimiz zamanca irak, geçmişe ait felsefenin, kurulduğu

çağın boyutlarını, düşünme ile açıklama seviyelerini de dikkate aldığımızda, bellibelsiz biçimlerde mayalandığını görmekte gecikmeyiz. Bunun başka türlü olması da, nasıl olsa beklenemez. Felsefi meseleler, köklere benzetilebilir. Bundan dolayı da onların, her şeyi taşıması yahut kapsaması söz konusu olamaz. Köklü meseleler, birbirleriyle çözülemezcesine düğümlenmiş durumdadırlar. Bunların bir ucuna asılmak, geri kalanları ancak kördüğüm hâline sokmak demektir. Her birinin açık seçik bilincine varmasa dahî, filosof, bunları her zaman görür. Aydınlık bir görüş edinemediğinde de, el yordamıyla yürür. İşte, meslekten felsefeci olmayanların kanısının tersine, felsefelerin kendi aralarında böylesine iyi anlaşabilmeleri bundandır. Bunların arasında hep işleyegiden felsefeden felsefeye, nesilden nesle aktarılan aynı çetin meselelerin varlığından kaynaklanan bir dilde üç bin yıldır sürdürülen bir sohbet, kesintisiz bir söyleşi (dialog) ile tartışma vardır.» (31)

İşte, Batı düşünce tarihinin bütün bu bellibaşlı simalarının tariflerinden ve belirlemelerinden FELSEFE'nin mesleğin dışından ona hevesli gözlerle bakanların sandıklarının tersine, hiç de öyle çağdan çağa, filofoton filofosa belirgin biçimde anlam değişikliklerine uğramamış olduğunu görüyoruz. Hâliyle üzerinde konuştuğumuz, sözün **dar anlamıyla, esas anlamıyla FELSEFE'dir -asıl, halis 'felsefe'yi, saptırılmış, sakatlanmış 'felsefe'den, yâni 'felsefemsi' tutumlardan ayırmak maksadıyla ona zaman zaman yersiz de olsa, 'bilimsel', 'pozitif', 'sağın' sıfatlarından birinin yakıştırıldığına tanık olunur.**

Geniş anlamda kullanıldığında FELSEFE teriminin ne ifade ettiğini arı duru bir biçimde ortaya koymanın hemen hemen imkânı yoktur. Böyle bozubulanık kullanışlarda 'felsefe', kâh edebiyatla, kâh dünyagörü-şüyle, kâh yaşama uslubuyla, kâh siyasî ve iktisadî tavır alışla, kâh tasavvufumsu anlatımlarla, kâh gündelik basmakalıp 'kahvehâne bilgiçlikleri'yle karıştırılır. Hâlbuki asıl anlamında alındığında felsefenin, teorik bilimden pek de öyle ayrısı gayrisi yoktur. Teorik bilim, denel (eksperimental) araştırma kesimlerine biçimsel -hemen hep matematik- ifade imkânları sunarken, felsefe, olaylar dünyasının verilerini gözardı etmeksizin teorik bilimin de dayandığı temel ilkeleri oluşturur. Teorik bilim bu ilkelerden kalkarak keskince belirlenmiş terimlerden kurulu ifade sistemi yahut sistemlerini meydana getirir. Sonra eldeki varsayımın isteği doğrultusunda derlenen deney verileri, söz konusu ifade sistemi aracılığıyla değerlendirilir. Her dile getirme seviyesi, genelleme sürecinde bir basamaktır. Bu sürecin en üst basamaklarını felsefi dile getirmeler oluşturur. Burada yapılan, deney verilerinin, başarılımış değerlendirilişleri üzerine düşünmek, mantıkça kuruluşlarını gözden geçirerek sınamak, bunları başka değerlendirmelerle ilişki içerisine sokarak daha genişlet-

mek, daha kuşatıcı kılmaktır. Gerçekten de, «felsefeye konu olan nesneyi bize sunan fiili ne algı ne de sezgi ele verir; onu tanımının tek yolu, düşünmeye dalmadı (reflexiön). Şu da var ki düşünmeye dalarak yeni bir nesne keşfetmeğe imkân yoktur. Yine bu, varlıkların yapılışı hakkındaki bilgimizi genişletici bir fiil değildir. Felsefeden bize, matematikten, fizikten yahut biyolojiden farklı olarak fizik kuvvetlerden, canlılardan yahut üçgenlerden söz etmesini asla beklememeliyiz» (32) diyor Xavier Zubiri. Çünkü Albert Einstein ile Leopold İnfeld'in dedikleri gibi, «felsefi genellemeler, bilimsel araştırma verileri üzerine bina edilmelidirler. (33) Öte yandan ancak, bir kere belirlenip genelgeçerlik kazandılar mı, sürecin tasarlanabilir bir sürü imkânına işaret edebileceklerinden, bilimsel düşünmenin ileriki gelişmelerini geniş çapta etkileyebilirler. Yürürlükteki görüşç karşı başarıyla tâçlanmış bir başkaldırı, çoğunlukla beklenmedik yepyeni bir gelişmeye yol açarak hiç hesapta bulunmayan felsefi bakış açılarının kaynağı olabilir...

Çokçeşitli (vielfälting) bir görünüş sunan doğayı, birkaç az ama öz düşünce ile temel bağlantı çerçevesinde derleyip anlamlandırma denemesi tâ Yunan felsefesinden çağımız fiziğine değin bilim tarihi boyunca sıkça tekrarlanagelmıştır. İşte bu ilke, her doğa felsefesinin özünü oluşturur. Bunun örneğine atomcuların düşüncelerinde dahî rastlıyoruz. İşte Demokritos, 2500 yıl önce şöyle diyordu :

Biz, alışlagelmiş anlayış uyarınca, tatlıyı tatlı, acıyı acı, sıcakı sıcak, soğuşu soğuk, renkliyi renkli olarak kabul ediyoruz. Oysa gerçeklikte yalnızca atomlar ile boş mekân vardır. Başka bir deyişle, duylara dayalı algılarımıza konu olanların, gerçeklik diye kabul edilip görülmeleri âdet olmuştur. Hâlbuki bunlar, hiç de gerçeklik değildir. Sâdece atomlar ile boş mekân gerçekliklidir.» (34)

Tarihi boyunca felsefede ortaya çıkmış kayda değer görüş ayrılıkları öncelikle 'gerçekliğin kavranılışı çevresinde odaklaşmıştır. Burada da başlıca iki anlayışın etkili olmuş bulunduğunu görüyoruz : Duyu verilerini gerçeklik diye kabul edenler ile bunlar hakkında dile getirilen açıklamaları yahut bunların yorumlanışını, asıl gerçeklik olarak görenler. Bu iki anlayış da kendi içlerinde ılımlıdan aşırıya giden bir derecelenme gösterir. Gerçeklikten, duyu verilerimizle birlikte bunlar hakkında dile getirdiğimiz düşünceleri de anlayanların bulunduğu gibi, düşüncelerin de duyu verisinden başka bir şey olmadıklarını, dolayısıyla, gerçekliği salt duyu verileriyle bir tutanlar dahî var. Ayrıca duyu verilerinin, doğru bilginin meydana getirilişinde hiçbir etkilerinin bulunmadığını; çünkü onların kaynaklandığı nesnelere de eninde sonunda düşüncelerimizin ürünü olduğunu; böylelikle de asıl gerçekliği zihin dünyasında aramamızı salık verenler bile vardır.

Esasında söz konusu iki anlayışın her biri temelli bir biçimde irdelenecek olursa, tutarlılık açısından hiç de farklı olmadıkları görülecek. Sözgelisi Demokritos'a katılıp atomlar ile boş mekânı, tatlıdan acıdan, sıcaktan soğuktan, sertten yumuşaktan daha gerçek sayabilir miyiz? Başlıbaşına ne tatlı ile acıdan, sıcak ile soğuktan ne de boş mekândan söz açılabilir. 'Tatlı' ile 'acı', 'sıcak' ile 'soğuk', duyularımıza konu olan nesnelere, 'boş' ise mekâna yüklediğimiz niteliklerdir. Bu yüzden de hep görelî kalmağa hükümlüdürler. Kişiden kişiye, öyleki kişinin çeşitli hâllerine göre değişiklik gösteren şeyleri nasıl genelgeçerliliğe sahip gerçeklikten sayabiliriz? Hele duyularımıza hiçbir şekilde konu olamayan varlığın en ufak birimi olarak Demokritos'un vargörmüş olduğu 'atom'u 'vaka'ya dayalı (faktual) gerçeklik diye kabul edebilir miyiz?

Duyumcularla (sensualist'lerle) birlikte, sâdece duyu verilerinin bize ilettikleri bölük pörçük vakaları gerçeklik olarak benimseyebiliriz. Ancak, bölük pörçük vakaların algısıyla yetinemeyiz. Çünkü o durumda yaşayabilmek için gereksediğimiz bilgilere hiçbir surette ulaşamayız. Bilgi, her hâl ve kârda çıplak gerçekliği aşkın ölçüler uyarınca, algıların bütünleşip belli düzenlere varmasıyla meydana geliyorsa -ki bu, böyledir, yapıcı nice basit, dile getirdiği vakaların miktarı bakımından da ne kadar cüzî olursa olsun, hiçbir şekilde nesnel gerçeklerin ⁽³⁵⁾ yalınkat yansıması olarak görülemez. Her bilgi öyleyse, vakalar arasında vargörülen bağlantıların belli bir tümelliğini dile getirir. 'Vargörmek' ile 'varolmak', anlaşılacağı üzere, apayrı durumlardır. Birincisi, ikincisinin cüzîliğini bozarak bunun hakkındaki yorumumuzdan başka bir şey değildir. Nasıl 'varolanlar' arasında zihnimizde kurduğumuz basit bağlar sonucunda 'vargörmeler'e ulaşıyorsak, 'vargörmeler' arasında oluşturduğumuz daha kapsamlı bağlantılar da bizi bu sefer 'varsayım'a götürür. 'Vargörmeler' aracılığıyla 'varolanlar' tabanı ile bağlarını koparmadığını süreklîce denetleyebildiğimiz benzer 'varsayımlar'ın belli bir meseleye ışık tutmak üzere meydana getirdikleri iyice küllîleşmiş (tümelleşmiş) bir düzene de 'teori' diyoruz. Benzer 'teoriler' arasında kurulan ilintilerin sonucunda ortaya çıkan 'sistem'ler, artık öylesine kuşatıcı bir tümelliğe, bir küllîliğe kavuşmuş yapılardır ki, bunları kimizaman 'varolanlar' tabanı ile 'yüzleştirmek' suretiyle denetlemek imkânından yoksun kalırız. Bununla birlikte, 'varolanlar' tabanı ile ilgilerini, pek dolaylı da olsa, sürdürebilen ve kendilerine vucut vermiş teorileri dikkatten uzak tutmayan sistemler ile artık bunlarla olan bütün köprülerini atmış sistemleri birbirlerinden ayırdetmek şarttır. Ancak, tarihî gelişmesi boyunca ikinci tutumdan birincisine geçmiş sistemlerle de karşılaşabiliriz.

Teoriden, hele varsayımdan çok farklı olarak, birinci türdeki sistemlerden bile, 'gerçeklikler' hakkında bize bilgi sunmalarını beklememeliyiz.

'SİSTEM' bize çok çeşitli 'gerçeklikler' arasında tıkHz sayılmayacak bağlantılarla ortaya çıkarılmış pek geniş boyutlu 'GERÇEKLİK' üstüne **bilinç** sağlar. 'Gerçeklik' ya deneyleenebilir **evrene** ⁽³⁶⁾ ilişkindir ya da artık hiçbir şekilde deneyleeneemeyecek şekilde **evreni aşan** tarzdadır -ki, bu durumda ona **hakikat** deriz. Bu ayırımı düşünce tarihinde en seçikçe yapmağı, başarmış İmmanuel Kant'a başvurmaktan ancak yarar umulabilir :

İnsan aklı Kant'a göre, doğası gereği' mimariliğe yatkın'dır (architektonisch). Başka bir anlatımla, insan aklı, bütün bilgileri bir sistemin çatısı altında görmek eğilimindedir. Bundan dolayı da olgunlaşmış, 'kemâle ermiş' bir sistemliliğe ulaşmak üzere çaba harcamak; her bilgi kurucu unsura da birlikli düzende (einheitliche Ordnung) yerini vermek gerekir. Bilgi malzemesi ilkeler çerçevesinde sistemlice işlenmelidir.» Aklın hühümranlığı altındaki bilgilerin, oradan oraya gelişigüzel oynatmalarına cevaz yoktur. Buna karşılık bilgilerimiz, özlü gayelerini çatısı altında besleyip geliştirebilecekleri bir sistem vucuda getirmek zorundadırlar. Nitekim sistem denildiğinde, çokçeşitli (mannigfaltig) bilgilerin, bir Düşünce (Idee) çerçevesinde birliğe kavuşturulmasını anlıyorum. Söz konusu Düşünce, bir 'bütünlüğe biçimini kazandıran akıl kavramıdır (Vernunftbegriff). Bu akıl kavramı aracılığıyla çokçeşitlilik sınırlanıp parçaları kendilerine düşen yerlerini **a priori** olarak alırlar...» ⁽³⁷⁾

İmdi, **bilim** denilen yapılar, **tabiat felsefeleri** yahut **varlık öğretileri** (ontoloji) dediğimiz sistemlerin kaplamca daralıp işlemce derinleşmesinden doğmuşlardır. «Uygulanmak üzere Düşünce, bir **tasarıma (Schema)** ihtiyaç gösterir.. Düşünceye, başka bir deyişle, aklın ana gayesine dayanılarak oluşturulmayıp da miktarı önceden kestirilemeyen rastgele deneysel maksatlara indirgenerek meydana getiriliveren tasarım, bize **fen** (technisch) birliğini sunar. Hâlbuki gayelerin, deney tarafından desteklenmeyip akılca **a priori** olarak verildiği, başka bir anlatımla, tasarımın, Düşünceден sökün ettiği durumlarda karşılaştığımız, **mimarî (architektonisch)** birliktir. Çokçeşitliliği meydana getiren parçaların benzeşmesi yahut **bilgi'nin, somutlukta (in concreto)** gelişigüzel dış gayelere rastgele uygulanışı demek olan fenden bilim türemez. Buna karşılık o, bir en üst ve iç gayeden kalkıp kendi içerisinde bağdaşmış bir bütünlük hâlinde doğar. Bunun sonucunda bilmin bütünlüğü de bölümlenişi de Düşünceye uygun tarzda şekillenir...

Kimse, temelinde Düşünce yatmayan bir bilim vucuda getirmeği denemez. Yalnız, bilim kuran birinin, başlangıçta bilimine uyguladığı tasarımın, öyleki tarifinin, Düşüncesine uygun düşmesi pek nadir rastlanırlar bir olaydır. ⁽³⁸⁾ Çünkü Düşünce ile onun bölümleri başlangıçta tohum hâlinde akılda saklı durur. Çok dikkatle yakından gözleyen biri bile bu tohumu farketmekte güçlük çeker...» ⁽³⁹⁾

Az önce belirtildiği üzere, evrene ilişkin sistemlerin yanında evreni aşanlar da vardır. Birincilere Kant, «transsendental» derken, ikincilere de «transsendent» adını takmıştır. Bu bakımdan «transsendental» ile «transsendent» Kant için ayrı ayrı şeyler ifade etmektedirler. Ona göre, keskin bir zekâ baştan neyin sorulabilip sorulamayacağını kestirmelidir. «Çünkü soru, baştan yanlış koyulmuşsa, dolayısıyla da, yersiz cevapları gerektiriyorsa, sorunu utanılacak durumlara sokacağı gibi, karşılık verecek kişiyi de yanlış cevaplarda bulunmağa sürükleyecektir... (40) İmdi belli bir mesele -düşünce- çevresinde dönenip kendi kavramca kuruluşu içerisinde çelişkilere düşmeyen, ayrıca duyulur dünyadan hammaddelerini derlemeği ihmal etmeyene Kant, «transsendental mantık -sistem-» demiştir. Şu hâlde «transsendental mantık», soru'nun baştan doğru konulmasının, böylelikle de yanlışya yer bırakmayan bir cevabın bulunmasının yolunu düzenler. «Transsendental mantık» nitelikte, «duyulabilirliğin çokçeşitliliğini a priori olarak hazır bulur... Ancak, düşünüşümüzün kendiliğindenliği, bu çokçeşitliliğin, ilkin belirli bir tarzda edinilmesini, ardından elden geçirilmesini, parçaları arasında bağlantı kurulup buradan da bilginin üretilmesini gerektirir. İşbu işleme ise, SENTEZ adını veriyoruz.» (41)

Buna karşılık, **deneylenebilirlik sınırlarına** (Erfahrungsgrenze) tecavüz edip bunları ihlal eden bir ilkeye Kant, «transsendent» adını vermiştir. Böyle bir ilkeden hareket eden, «düzmece vargılar» a (Trugschlüsse) ulaşacaktır. (42) Bu çeşit mantık yapısını barındıran -deneylenebilir evreni aşan- bir sistemdeki yanlışları gidermeye imkân yoktur. Çünkü onlar, bir yanda kanıtlanamaz bir özellik taşıırken, beri yanda da vazgeçilmez niteliktedirler. Kant, buna örnek olarak «evrenin zamanca başlangıcı vardır» önermesini göstermiştir. (43)

Yine Kant, nesnelere özü (Gegenstände an sich) bilemeyeceğimizden, şeylerin kendilerine (Natur der Dinge) dair ilkeler koyamayacağımızı bildirmiştir. Demekki '**doğa yasaları**' dediğimiz önermeler, doğanın kendisinden çekip çıkarılmış olamaz; olsa olsa doğada olup bitenlerin bize yorumlanmasının ürünüdürler. Bunlar, doğayı doğrudan doğruya ilgilendirmezler. Yalnızca bizim ona karşı takındığımız tavra çekidüzen verebilirler -tavrımızı bize ayarlatırlar. (44)

Hiçbir esaslı felsefe sistemi 'varolanlar' tabanından kalkıp önünde sonunda 'nesnelere özüden' yakalamak ihtirasından kendisini kurtaramaz. Ancak, bu 'ihtiras'a saplanıp kalmayan, gerek vakalara gerekse kendi mantık düzenine dayanarak kendisini sarsıp eleştirebilen sistemler, zamanla bilimlere zemin hazırlamışlardır. İşte bu sebeple, söz konusu sistemlerin meydana getirdiği aşağı yukarı üç bin yıllık 'bir geçmişe sahip uzun ve tutarlı, ama aynı zamanda çokçeşitliliği barındıran geleneğe FELSEFE-BİLİM diyoruz.

Özelliklerinden az önce bahsettiğimiz **felsefe-bilimin** yönelmiş olduğu yolun tersine sapsmış, dolayısıyla da git gide kemikleşip 'evreni yaşayan' **doğmalar** hâlini almış felsefi yapılar da, **SPEKULATİV METAFİZİK** sistemleri (45) oluşturmuşlardır. Nasıl **felsefe-bilim**, 'bilimsel' dediğimiz **TEORİ**'leri üretmişse; **speklativ metafizik sistemlerin** de kimisi, zamanla **ÖĞRETİ**'ler (doktrin'ler) ile **İDEOLOJİ**'leri doğurmuştur.

Ancak, birbirinden pek farklı bu iki felsefe yapma tutumu, aynı oranda olmasa bile, yüzyılımızı baştan aşağıya belirlemiş olduğunu söylemek, fazla cüretli bir iddia olmasa gerek.

— IV —

S O N U Ç

Bu çalışmamızın başından beri anlatmağa, açıklamağa, belirlemeğe çaba harcadığımız **FELSEFE-BİLİM**, **GENEL FELSEFE** diye adlandırılıp da ucu bucağı seçikçe sınırlandırılmayan alanın bir tarihî-sistematik kesimidir. Buradan da anlaşılacağı üzere, **GENEL FELSEFE**'nin **felsefe-bilimden** başka, birtakım tarihî-sistematik kesimleri daha vardır. Bunlara **felsefe-bilim** şeklinde görünümüne çıkan, 'tezahür eden' **felsefe yapma** tavrı açısından baktığımızda, bunları '**felsefemsi**' tutumlar diye nitelendirmemiz gerekecektir. Çünkü bunlarda, her şeyden önce, ileri sürülmüş önermelerin, biçimsel mantığa ve deneye dayalı ölçüler çerçevesinde belgelenip denetlenmesi şeklinde görülen kaygı, henüz **ilke** hâline gelmemiştir. Bu yüzden de **FELSEFEMSİ TUTUMLAR**, kanıtlanmağa, eleştirilip denetlenmeğe **yapısı gereği** ihtiyaç göstermeyen **İNANÇ SİSTEMLERİ**'yle, ve ayrıca bunlara bağlı olup gündelik hayat tecrübeleri (46) tarafından beslenen **BİLGELİK (HİKMET) BİNALARI**'yla çoğu kere iç içe gözüktürler. Bunun, tarihteki en belirgin örneklerine, Çin -dolayısıyla da Japon, Tibet, Orta Asya-, Hint, Eski İran ile Eski Mısır düşünce geleneklerinde; ayrıca da, yer yer tasavvufta -onun felsefi sayılabilecek meselelerle ilgili yörelerinde- rastlayabiliriz.

Köklerini terihöncesi Mesopotamya ile Mısıra uzatmış, sonra da tek tanrılı vahiy dinlerince biçimlenmiş bulunan, coğrafi saha itibariyle de aşağı yukarı İndüs ırmağı ile Ural-Altay dağlarının batısında kalan bütün bir dünyanın maddî ve manevî belirleyicisi olmuş **BATI MEDENİYETİ** içerisinde gelişen **FELSEFE-BİLİM**, tarihi boyunca başlıca üç merhaleden geçmiştir :

Eskiçağ Ege, Ortaçağ İslâm-Yahudi-Hıristiyan ve nihâyet Yeniçağ Avrupa felsefe-bilim gelenekleri.

Ancak, Batı medeniyet çevresinde FELSEFE-BİLİM'in yanında, daha önce dahî bahsetmiş olduğumuz üzere, FELSEFEMSİ tutumlar olarak da niteleyebileceğimiz, SPEKULATİV METAFİZİK SİSTEMLER de boy atmıştır. Bu bakımdan BATI FELSEFE tarihini tümüyle FELSEFE-BİLİM in, dolayısıyla da, POSİTİV DÜŞÜNCE'nin gelişme süreci olarak kabul etmek yanlıştır. Ne var ki **felsefe-bilim**, dolayısıyla da, **pozitiv** diye nitelediğimiz düşünce türü, başlıbaşına tutarlı bir anlayış olarak ilk defa Batı medeniyet çevresinde ortaya çıkmış; yine orada gelişip günümüzdeki hâline ulaşmıştır. Yalnız, çok önemli bir noktayı da bu arada unutmamalıyız : Tarihte hiçbir olay, öncesiz değildir. Her olayın nedenleri ve etkileri vardır. İşte bu bakımdan tümüyle **Batı Felsefe Tarihini, Doğu Felsefi** -bakış açısına göre '**Felsefemsi**'-**Düşünce Gelenekleri**'nden kopuk ve soyutlanmış ele almamız, bir yandan Batıda **pozitiv düşüncenin** gelişimini doğru öğrenip anlamamızı önleyecek; öte yandan da, böyle tek taraflı bir tutum, zihin alanında insanlığın kaydettiği olağanüstü başarıları eksikçe değerlendirmemize yol açacaktır.

Aşağı yukarı Çinli efsanevi bilge hükümdar Fu-hi'nin yaşadığı devire, (47) yâni M. Ö. III. bine değin geri götürülebilecek olan FELSEFE nin tarihî serüveni, kesintisiz bir gelişme çizgisi hâlinde izlenirse ancak, insanlığın beyninden kaynaklanıp ellerinde yoğrulmuş somutlaşan şaşırıcı eserlerini anlayıp takdir edebiliriz.

EKLER İLE KAYNAKLAR

- 1) Teoman DURALI: «CANLILAR SORUNUNA GİRİŞ» - «Biyoloji Felsefesiyle İlgili Araştırma» -, 80. s.; İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3102, İstanbul, 1983.
- 2) Teoman DURALI: «BİYOLOJİ FELSEFESİNE GİRİŞ DENEMESİ», 163. s.; «Felsefe Arkivi», Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.
- 3) Bkz: Teoman DURALI: «CANLILAR SORUNUNA GİRİŞ», 81. s.
- 4) Anadolu yarımadasının tüm batı, Mora ile Teselya yarımadalarının doğu, Makedonya ile Trakya'nın güney, Girit Adası'nın kuzey kıyılarıyla çevrilmiş bulunan, söz konusu kıyılar arasında da irili ufaklı bir sürü adanın serpilmiş durduğu havzaya Ege denilir.

Coğrafi konumu ile iklim şartları bakımından bu havza Akdeniz'in devamı gibi görülebilir. Bununla birlikte, M. Ö. IX. yüzyıldan sonra bu havzanın özellikle Güneybatı Anadolu kıyılarında görülmeğe başlanan medeniyet kendisinde büyük çapta etkilendiği İLKÇAĞ AKDENİZ MEDENİYETİ'nden kayda değer ölçülerde farklı bir görünüm sunmuştur.

Özellikle M. Ö. VI. yüzyılda ESKİÇAĞ EGE MEDENİYETİ, bu çalışmanın çerçevesinde ayrıntısına giremeyeceğimiz belli birtakım iktisadi, siyasi ve toplumsal şartların etkisiyle, Batı Anadolu -Milet'te, Bodrum'da, İstanköy'

de-değişik bir mecraya girmiştir. Daha önce yeryüzünün başka yörelerinde görülmemiş bir süreç burada başgöstermiştir: İnsana, varlığa, doğa ile evrene ilişkin sorular, zihinleri uğraştırmaya başlamış; ve bunlara, cilkece, olayları aşmayan, doğa'nın öte'lerinden medet ummayan cevapların araştırılmasına girişilmiştir. Varoluşa, varlığa, insana, topluma, ahlâka, üretim ile tüketime, doğa ile evrene ilişkin cüzi ve külli her çeşit mesele, akh ve deneyi esas almış sistemler çerçevesinde incelenip halledilmeğe çalışılmıştır. Bu yepyeni düşünme ve araştırma tavrından M.Ö. v. yüzyılda Sokrates ile Eflâtun'da FELSEFE'nin, giderek IV. yüzyılda Aristoteles ile Teofrantos'a FELSEFE-BİLİM'in ortaya çıkmağa başladığını görüyoruz.

Aklı ve deneyi esas aldığından, dolayısıyla, mistik unsurları elden geldiğince elemek kaygısını güttüğünden, 'pozitiv diye nitelenen düşünme-araştırma geleneğinin bu ilk merhalesi, yaklaşık olarak M. Ö. VI. yüzyıldan Hıristiyanlığın ortaya çıkışına değin sürmüştür. Söz konusu 'pozitiv düşünme-araştırma geleneğinin ilk merhalesine, bunun ortaya çıkıp serpiştiği dönemden ve coğrafi mevkîlerinden ötürü, ESKİÇAĞ EGE diyoruz. 'Pozitivleşme' eğiliminde gözükken sözünü ettiğimiz düşünme-araştırma geleneği, görüldüğü gibi, özelliği bakımından, İLKÇAĞ'ın mistik motiflerle bezenmiş öteki düşünme-araştırma tutumlarından köklü bir biçimde ayrılmış, bunun sonucunda da kendisine has bir adla anılması zorunluluğu doğmuştur. Nihâyet, sözünü ettiğimiz gelenekten etkilenip feyzini almış olanı, ESKİÇAĞ EGE MEDENİYETİ diye adlandırıyoruz.

İslâm, Yahudi ve Hıristiyan Ortaçağ; Lâtin, Germen ve İslâv Yeniçağ Avrupa kültür öbeklerini kucaklayan Batı dünyasının tarihindeki ilk basamağı oluşturan ESKİÇAĞ EGE MEDENİYETİ'ni belirli bir kavmin tekelinde görmek vahim bir hatadır. Tarihte her ne vakit belli bir yörede medeniyet alanında önemli bir hamle kaydedilmişse, orada ortak bir bildirişme aracına ihtiyaç duyulmuştur. Nasıl İslâm Ortaçağında Arapça, Hıristiyan Ortaçağında Lâtinçe genelgeçer bildirişme aracı olmuşlarsa; ancak bundan dolayı bunlardan birine Arap, öbürüsü neyse Lâtin medeniyeti denilemezse; aynı şekilde İlkçağ Ege havzasın ortaya çıkmış medeniyet çevresinde Eski Yunanca ortak dil olarak kullanılmış olmakla birlikte, buradaki medeniyete Yunan demek fâhiş bir hata olur. Söz konusu medeniyet 'çorbasında kimlerin 'tuz'u bulunmamış ki: Batı Anadolu'nun, Sicilyalı'nın, Güney İtalyalı'nın, Giritli'nin, Rodoslusunun, Makedonyalı'nın, Trakyalı'nın, Atinalı'nın, Teselyalı'nın, Epirli'nin, giderek Bizantionlu'nun, kuzey ile güney Karadenizli'nin, Kıbrıslı'nın, Fenikelinin, uzey Afrikalı'nın, güney Galyalı'nın, İberiklinin, Mısırlı'nın, öyleki uzaktan da olsa, Hititlinin, Frigyalı'nın, Lidyalı'nın, İranlı'nın, İsrailinin, Asurlunun, Babilinin v.b.

Belli bir zaman süresince ortak bildirişme aracı şeklinde bir dili, 'geçerakçe' olduğu belirli medeniyetin sıfatı olarak kullanırsak, bu durumda günümüzde içerisinde yaşadığımıza 'İngiliz medeniyet'i dememiz gerekirdi; çünkü çağımızda en genelgeçer dil, İngilizcedir.

- 5) Emile BREHIER: «LA PHILOSOPHIE ET SON PASSE», 57. s.; P. U. F., Paris, 1940.
- 6) Poolla Tirupati RAJU: «OOSTERSE EN WESTERSE WIJSBEGEERTE», 323. s., İngilizce aslından Felemenkçeye çeviren: A. J. Kern; Het Spectrum, Utrecht, 1966.

7) P. T. RAJU: A. g. e., 326. s.

8) Krz: Nermi UYGUR: «FELSEFENİN ÇAĞRISI», 101. s.; I.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1971.

9) Geniş anlamda METAFİZİK, günümüzün önde gelen bilim teoricienlerinden Marx Wartofsky'ye göre, «teorik anlama gücümüzü olabilir kulan alternatif kavram çerçevelerini eleştirici ve sistemli bir biçimde ifade eden en genel yöntemdir.. Metafizik, anlama gücümüzün bu asli yapılarını mükemmel bir ifade kabiliyetiyle, dolayısıyla da, eleştirebilirlikle şu üç temel tarzda anlamına kavuşturur: Atıf (reference), yapı ve soyutlama.

Bunlar da bilimde teori kurmanın şartlarıdır» -Marx WARTOFSKY: «METAPHYSICS AS HEURISTICS FOR SCIENCE», 123. s., «Boston Studies in the Philosophy of Science», derleyenler: Robert S. Cohen ile Marx Wartofsky; D. Reidel, Dordrecht, 1964-1966.

Şu hâlde METAFİZİK, günümüzün bir başka önde gelen bilim teorici Joseph Agassi'ye göre, bilimdeki teorilerin kavramları ile malzemelerini sağlayan bir kaynaktır, anbar'dır - bkz: Marx WARTOFSKY: A. g. k., 144. s.

Ama metafizik, sâdece bilimlerin teorik kuruluşunun kaynağı, desteği, payandası görevini görmez. O asıl, bütüleşmiş, bağdaşmış, tutarlı, eleştirici tavrılı bir değerlendirme demek olan akla dayalı bir dünya tasavvurudur; kısacası, gerçekliğin bir örneği, bir modeldir -bkz: Marx WARTOFSKY: A. g. k., 154. s.

Gerçeklik ise kendi başına bir varlık değildir. O, biyo-kültürel bir sürecin ürünü olan insanın, ürünü olduğu sürece uygun bir tarzda kendisine, çevresindekilere, nihâyet evrene bakışını ve bütün bunları algılayışını ifade eder. Bu bakımdan bizdeki 'geçerlik duygusu' ile 'sağduyu', 'benliğimizin 'koordinat'ları durumundadırlar. Nitekim 'sağduyu', biyo-kültürel bir varlık olarak kişinin, kendisine, çevresine, nihâyet evrene çevirdiği 'göz'lerinin, görmesini olabilir kılacak gerekli malzemeleri ve şartları hazırlayan maddî ve manevî imkânları değerlendirme istidadıdır. Daha açık bir anlatıyla, sağduyu, toplum mensubu insanlara olağan yasayışlarında kılavuzluk eden ve en sıkı, en amansız sinamalardan dahî alınmış akıyla çıkabilmiş gelenek, görenek, töre, âdet, kural, kanun çeşidinden bağlayıcılığı bulunan ve her ân başvurulabilir, bununla birlikte son derece kaypak olan kavram belirlenme dizisidir.

İşte, metafiziğin gördüğü iş, sağduyunun en derin, en yaygın, en kökleşmiş taraflarını sistemli ve aydınlık bir biçimde belirlemektir. Bunu da metafizik, eleştirel yöntemle başarır. Demekki sağduyunun ahlak kesiminde inançlar ile yapıp etmelerin; kosmoloji kesimindeyse efsanelerin eleştiri konusu kıldıkları ortamlarda felsefi düşünüş ortaya çıkmıştır. Eleştiriciliğin 'hedef tahtası'nı her zaman 'ezeli-ebedi hakikat' olarak kabul gören tümel-ler, külliler oluşturmuştur. Eleştiri tanımayan bir sağduyu, gelenekleri, görenekleri, âdetleri, kuralları ile kanunları 'ezeli-ebedi hakikatlar' şeklinde dogmalaştırdığında, karşımıza belli ifade örgüsünü haiz bir inanç ve eylem sistemi çıkar. Yine de, dogmalaşmış, yani kendisini eleştiriye kapatmış dahî olsa, kanunları, töreleri, gelenekleri, görenekleri, âdetleri, eylem kuralları ile haram sayılan şeyleri kuşatıp tayin eden tutarlı, tükiz bir örgü, artık eleştiriye uğrayabilecek bir kıvama erişmiş sayılabilir - bkz: Marx WARTOFSKY: A. g. k., 164. ile 165. sayfalar.

İşte, sağduyu tabanından hareket edip oradan aldığı binbir çeşit unsuru eleştirici bir tavırla değerlendirerek yeni sentezlere varan geniş anlamdaki 'metafizik'i, sağduyu tabanından pek uzaklaşmadan, geniş çapta onun parçalarını dışı kapalı, eleştirisiz bir tutumla sistemlice işleyen dar anlamdakinden, yâni 'speklativ metafizik'ten titizce ayırmak gerektir. Daha önce de çeşitli vesilelerle belirtmiş olduğumuz üzere, birincisi FELSEFE-BİLİM'in kaynağı, düşünce ve kavram açısından 'hammadde anbarı' ve 'hâmi'si olmuş; ikinci-siyle İDEOLOJİ'lere 'tarırlık' etmiştir.

- 10) Nermi UYGUR: «FELSEFENİN ÇAĞRISI», 101. s.
- 11) 'Felsefe' - 'Metafizik' - 'Spekulasyon' kavramları arasındaki bağıntıların ayrıntılı ve karşılaştırmalı açıklanışı için bkz: Teoman DURALI, «CANLILAR SORUNUNA GİRİŞ» 38. ile 40. sayfalar arası.
- 12) Krz: Immanuel KANT: «KRITIK DER REINEN VERNUNFT» (BXIII); Insel-verlag, Leipzig, 1933.
- 13) Krz: Hilmi Ziya ÜLKEN: «VARLIK VE OLUŞ», 28. s.; A. Ü., Ankara, 1963.
- 14) Kuvve olarak bilir.
- 15) Bundan dolayı da, ilk nedenlerin bilimi, ikinci nedenlerinkine oranla sofiya (hikmet, bilgelik) sanını kazanmağa daha lâyıktır.
- 16) ARISTOTELES: «METAFİZİK» («Métaphysique»), Fransızcaya çeviren: J. Tricot, önsöz: A. Diès; Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1933; «Tön Meta ta Füzika» - A Revised Text with Introduction and Commentary by Sir W. David ROSS -, Oxford, 1924.
- 17) «LEXIQUE DE LA LANGUE PHILOSOPHIQUE D'IBN SİNA», düzenleyen: A. -M. GOICHON; Desclée de Brouwer, Paris, 1938.
- 18) Teorik bilim: hē theôrētikē epistēmē: el-ilm el-nazari.
- 19) Uygulamalı bilim: hē prakttikē epistēmē: el-ilm el-ameli.
- 20) Burada 'etkin', 'hedefin gerçekleştirilmesine yönelik', yâni 'enteleheia' anlamındadır.
- 21) Doğa bilimi, fizik: hē ouzikhē epistēmē, hē füzikhē: ilm el-tabii.
- 22) Matematik: Tön mathematikōn: el-ilm el-riyâzi.
- 23) İlk felsefe: prima philosophia: hē proûtē filozofia: el-felsefet el-ülâ.
- 24) İlk neden: causa prima: to prōton aittion: el-illet el-ülâ.
- 25) İlahiyat: scientia divina: theologia: el-ilm ilâhi.
- 26) İBN SİNA: «METAPHYSIK» - «Das Buch der Genesung der Seele» -, 2., 3., 4., 23., 24., 25. sayfalar, Arapça'dan Almanca'ya çeviren: Max Horten; Verlag von Rudolf Haupt, Halle, 1907.
- 27) René DESCARTES: «LES PRINCIPES DE LA PHILOSOPHIE», 42. s.; J. Vrin, Paris, 1970.
- 28) Wilhelm Gottfried LEIBNIZ: «NOUVEAUX ESSAIS SUR L'ENTENDEMENT HUMAIN», IV. kitap, XXI. bölüm, 1., 2., 3. satırlar, 464. s.; Garnier-Flammariion, Paris, 1966.
- 29) Immanuel KANT: «Logik» - «ein Handbuch zu Vorlesungen», «Einleitung», III (IV/26f) -, bkz: Rudolf EISLER: «KANT-LEXIKON», 420. s.; Georg Ohms, Hildesheim, 1964.
- 30) Immanuel KANT, bkz: Rudolf Eisler: A. g. yer.

- 31) José ORTEGA Y GASSET: «Epigo» a la «HISTORIA DE LA FILOSOFÍA» por Julián Mariás, 488. s.; Revista de Occidente, Madrid 1974.
- 32) Xavier ZUBIR: «Prólogo a la Primera Edición» de la «HISTORIA DE LA FILOSOFÍA» por Julián Mariás, xxx. s.
- 33) Genellikle, yeni spekulativ metafizik sistemciliğinde, FELSEFE'nin, doğrudan doğruya OLAYLAR'dan kalktığı ileri sürülür. Nitekim bu görüşün veciz ifadesini Edmund Husserl'de buluyoruz: «Felsefe, mevcut felsefelerden değil, fenomenlerden hareket etmeli; başka bir deyimle, yine şeylere dönmeli» -bkz: Takıyettin MENGÜŞOĞLU: «FELSEFEYE GİRİŞ», 157. s.; Remzi Kitabevi, İstanbul, III. baskı: 1983 (I. baskı: 1957).

Bu kanaattan kalkılarak felsefe'nin özerk bir alan olduğu, böylelikle de şu yahut bu bilimin kulu kölesi olmaktan çıktığı savunulur olmuştur -bkz: Takıyettin MENGÜŞOĞLU: A. g. e., 158. s.

Oysa: Tek tek 'şeyler'i ele alıp incelemek, öteden beri POSİTİV tavrılı FELSEFE'nin meselesi olmamıştır. Zira FELSEFE, temelde, ilkin Sokrates'te gördüğümüz gibi, bir KAVRAM araştırmasıdır. Kavramların başında da, her 'şeyimiz'le dönüp dolaşıp kendisine dayandığımız VARLIK gelir. Nitekim Aristoteles'in indinde de, FELSEFE'nin asli işi, «kendî başlarına birer araz olma durumundaki tek tek şeyleri değil de, bunların temelde birer varlık olmalarından dolayı, VARLIĞ'ı incelemektir...» Demekki bu tek tek şeyleri yahut varolanları FELSEFE değil; geleneksel olarak, onun çatısı altında yer alan, ve belirli bir varlık alanını kendilerine konu edilen BİLİM'ler araştırır.

«...Fizik» diyor Aristoteles, «varolanları, şeyleri varlık olarak değil, ama, bunların hareket'leri bakımından arazları ile ilkelerini ele alır. Hâlbuki ilk felsefe, daha önce de işaret ettiğimiz üzere, şeyleri, varolanları taşıyan VARLIK TABANINI (hüpekeimenon) araştırır» -«METAFİZİK», K, 4, 1061b (25-30).

Peki VARLIĞ'ın durumu nedir? Bu soru'nun cevabı, Kant'ta gördüğümüz gibi, «Sein ist offenbar kein reales Predikat...»; yani, «VARLIK, GERÇEKLİĞ'in PARÇA'sı (yüklemi) DEĞİL'dir...» Öyleyse VARLIK, «bir şeyin kavramına eklenebilecek herhangi belirleyici bir kavramdır. O sâdece, bir şeyin yahut belirli birtakım belirlemelerin kendisindeki konumudur. Mantıkta ise yargının rabitası (copula'sı) olarak kullanılabilir ancak. Nitekim '~dır' ('ist') burada, yüklem, özneye olan bağıntısına işaret eder...» -«KRITIK DER REINEN VERNUNFT» B826/B827.

Şu hâlde FELSEFE'yi, 'şeyler'le uğraşan, 'şeyler'i araştıran bir -sözüm-ona- BİLİM olarak benissemek, ilkin, bizi alanları karıştırmak yahut sınırları tanımamazlıktan gelmek, öncülde söz konusu olandan bambaşka bir sonucun çıkarılmasından türünden yanılgıya sürükler. Bu çeşit yanılgılar, mantık yazınında (litérature'ünde) 'ignoratio elenchi' ('tağ'yir-i mubhas') terimiyle;

İkinci olarak da, madem FELSEFE, 'şeyler'i araştırır, o hâlde bunların, 'ne menem şeyler' olduğunu da belirtmek gerekir. Taşlarla, madenlerle, yer tabakalarıyla uğraşıyorsa, geolojidir; canlılara eğiliyorsa, biyolojidir; evrenin oluşumuyla yahut gök cisimlerinin hareket tarzlarıyla ilgiliyse, kosmoloji yahutastromonidir, v.b.

Nihâyet, çalışmamız boyunca FELSEFE-BİLİM anlamında FELSEFE'nin tarifi konusunda öne sürülenleri toparlayacak olursak, şu sonucu çıkarımlayabiliriz:

FELSEFE,

1 — a) Bütün bilimlerin, görevleri (fonction'ları) gereği, edinmek zorunda oldukları BİLGİ'nin genel şartlarını - mantık yapısını - tarzları ile özelliklerini belirlemek ('déterminé' etmek); BİLGİ ÖĞRETİSİ (épistémologie);

b) İnsanların gerek toplum hâlindeki - üst/ast, yöneten/yönetilen, öğreten/öğrenen, öğretilen/öğrenilen, üretim/tüketim, üreten/üretilen, tüketen/tüketilen, seven/sevilen, yaşlı/genç, anne-baba/çocuk, kadın/erkek, akrabalık, dostluk ilişki âdet ve töreleri - gerekse birey olarak - cesaret, fedâkarlık, çıkar, hırs, kibir, gurur, şeref, saygı, izzeti nefis tutumları ve irâde hürriyeti - yaşayışlarına bakarak, burada az çok genele - 'evrensel'e - varacak kuşatıcılıkta kurallar ('Maxime'ler) tesbit etmek: AHLÂK (éthique);

2 — a) değişik varlık alanlarına ilişkin 'şeyler'i inceleyen tek tek bilimlerin teorik ifâdelerini genelleyip sistemleştirmek, bu suretle o belirli bilimden hareket ederek kuşatıcı bir görüş, bir dünyatasavvuru ortaya koymak: Kuvantum mekaniğinin felsefesi, biyoloji felsefesi gibi;

b) Yine o kendisinden hareket edilen bilimin işleyişi incelenerek, onu, kendisine uygun gelebilecek bir mantık düzenine kavuşturmak: Öklides geometrisinin, klâsik mekaniğin aksiyon sistemi ile metodolojisi gibi.

Görüldüğü gibi, 'felsefesi'ni bulamamış bir 'deneysel (empirique) araştırma etkinliği', henüz 'bilim' aşamasına ulaşmış sayılmaz. O, olsa olsa 'fen' (technique) düzleminde. Aynı şekilde, belli bir 'varlık alanı'na belirli bir (technique) düzleminde. Aynı şekilde, belli bir 'varlık alanı'na belirli bir 'bilim' aracılığıyla kendisine 'calluş tabanı' olarak alması bir 'felsefi araştırma etkinliği', 'pozitiv' sanyla nitelenemez. Onun, 'speklativ' bir değeri bulunabilir ancak.

FELSEFE'nin, AHLÂK alanı DIŞINDA, OLAYLARLA, YANI ŞEYLERLE DOĞRUDAN DOĞRUYA İLİŞKİ KURMAMASI, ARAYA BİLİMİN GİRMESİ, birinin, öbürüsünün güdümünde olması anlamına asla gelmez. Çünkü: FELSEFE ile BİLİM, birbirlerinden BAĞIMSIZ, AYRI birer DÜŞÜNME-ARAŞTIRMA TUTUMU değildir. Felsefe SİZ BİLİM, BilimsİZ de FELSEFE olamaz.

- 34) Alber EINSTEIN - Leopold INFELD: «DIE EVOLUTION DER PHYSIK», 24. s.; Rowohlt, Münih, 1970.
- 35) Nesne yahut vaka tababına bağlı kalındıkça, 'Gerçeklik'ten değil de, yalnızca 'gerçeklikler'den anlamlı tarzda söz açılabilir.
- 36) Kant, 'evren'i esas alan 'Gerçeklik'e «evren kavramı» yahut «dünya tasavvuru» («Weltbegriff», «conceptus cosmicus») adını vermiştir. Kendisine «evren kavramı» nı konu almış felsefe, «insan aklının gayelerine ilişkin (teleologia rationis humanae) bütün özlü (wesentlich) bilgiler arasındaki bağıntıların bilimidir. Felsefeciyse, aktıyürütme canbazı (Vernunftkünster) olmayıp insan aklının yamacısıdır» - «KRITIK DER REINEN VERNUNFT» (B867).
- 37) Immanuel KANT: «KRITIK DER REINEN VERNUNFT», drittes Hauptstück: «Die Architektonik der reinen Vernunft» (B860); ayrıca bkz. Rudolf EISLER: «KANT-LEXIKON», 524. s.
- 38) Kant'ın bu görüşü, Aristotelesinkisini dikkati çekecek kadar andırmaktadır - ktrz: «HAYVANLARIN OLUŞMASINA DAİR» («De Generatione Animalium») (780b/28).
- 39) Immanuel KANT: KRITIK DER REINEN VERNUNFT» (B862).

- 40) Immanuel KANT: A. g. e., B82 (20), B83
41) Immanuel KANT: A. g. e., B102.
42) Immanuel KANT: A. g. e., B353.
43) Immanuel KANT: A. g. e., B354.
44) Immanuel KANT: A. g. e., B358.
45) Bkz. bu çalışmanın 6., 11., 18. ile 19. sayfalarına - hep 'metafizik' konusunu işlendiği yerler.

- 46) **TECRÜBE**: Belirli bir sisteme yahut teoriye dayanmaksızın günlük yasayış sırasında edindiğimiz ve bu arada maddi ve manevi varlığımızı sürdürmemiz bakımından zaman zaman hayati önem taşıyabilen bilgiler ile beceriler, tecrübe dağarcığımızı meydana getirir. Tecrübe, şu hâlde bir eylem ve bunun sonucunda kazanılmış -olumlu yahut olumsuz- bir değerdir.

DENEY; özellikle bilimlerde belli bir teori çerçevesinde meydana getirilmiş olan bir varsayımın geçerli olup olmadığını sınamak üzere, suni bir ortamın oluşturulması ve eldeki varsayımın içerdiği henüz düşünce hâlindeki unsurların, oluşturulmuş ortamda maddi şartlar altında yoklanmasıdır, denetlenmesidir. Bu türlü suni ortamlar, genellikle laboratuvarlarda oluşturulur. Ne var ki, özellikle önceki çağlarda, ama bugünde hâlâ zaman zaman laboratuvar çeşidinden suni ortamların meydana getirildiği yerlerin dışında, süreçler yahut varolanlar, kendi çevreleri içerisinde doğal yapıları ile işleyişleri sapınılıp bozulmaksızın izlenir. Öncelikle astronomide, biyolojinin kimi kesimleri ile birtakım toplum bilimlerinde uygulanan bu yöntem **GÖZLEM** denir.

Gözlem ile **Deneyi** benimsemiş düşünme ve araştırma tutumları, **DENEYSEL** (empirik) bilimlerde -**DENEY** bilimlerinde- yer alırlar.

Deneysel bilimlerde -yahut **deney** bilimlerinde- deneylerin ve gözlemlerin yapıp kovuşturulduğu kesime **DENEL** (eksperimental); deneylerden ve gözlemlerden elde edilmiş verilerin değerlendirilip de teorilerin kurulduğu kesime **TEORİK** alan diyoruz.

- 47) Nyōiti SAKURAZAWA: «LE PRINCIPE UNIQUE DE LA PHILOSOPHIE ET DE LA SCIENCE D'EXTREME ORIENT», 21. s.; Vrin, Paris, 1931.